

is céloz, „amikor a politikai vezetés által előírt konklúziók nem becületos kutatásnak, hanem a kapott parancsok teljesítésének az eredményei” (37—38. l.).

A szerző a módszertani kérdéseknek ezt a korántsem kimerítő felsorolását és egyben az eredmények áttekintését hevenyészett *desiderata*-jegyzékkel zárja le. A béke kívánatos voltával mindnyájan egyetértünk. Béke nélkül valóban lehetetlen megvalósítani azokat a feladatokat, amelyek a kutatás jelen állapotában előttünk állanak. Tovább folyik az újabb és újabb területek meghódítása, új elméletek kikísérletezése (l'irquieto e ansioso sperimentare con teorie nuove), az érdeklődés körének további tágítása időben és térben. Mindehhez azonban „józan kritika, az igazságkeresés szenvedélye kell ami együttjár a politikai, faji, vallási, társadalmi előítéletek kiküszöbölésével”. Momi-gliano még ezt a gondolatsort is a nyugalom szükségességének hangsúlyozásával fejezi be: „ed occorre calma” (39. l.).

*

Szükségesnek tartottuk ilyen aránytalan részletességgel ismertetni ezt az áttekintést, mert Momigliano előadásából szemléletesen tárul elénk a napjainkban folyó ókori történeti kutatások számos problémája. Teljességről persze sem az anyagot, sem a szempontokat illetőleg szó sincs. A szerző maga is hangoztatja kompetencia-hiányát nem egy fontos vonatkozásban, egyéb hiányosságai pedig hangoztatás nélkül is szemünkbe tűnnek. Ezek a hiányosságok részben egyéni természetűek, részben a polgári kutatás generális jellemzői. Vonatkozik ez pl. bizonyos „felfedezésekre”, amelyek közül akárhány az „Antik Tanulmányok” olvasói számára sem újdonság, másrészt pedig bizonyos módszertani vagy világnézeti kérdések taglalására, melyeknek tarka változatossága mögött nem egy esetben tisztázatlanság, zűrzavar lappang. Nyilván nem róhatjuk fel hibául egy ilyen jellegű „áttekintés” szerzőjének azt, hogy anyag- és adatfelsorolása nem teljes. A teljesség nem volt és nem is lehetett célja. Értékeléseiben és a feladatok kijelölésében mindenesetre alaposabb elvi állásfoglalást vártunk volna. De még így is tiszteletreméltó az a törekvése, hogy helyel-közzel a „vasfüggönyön” túl folyó munkára is kitér, legfeljebb nem mindig a legszerencésebb módon. Részben rajtunk is múlik, hogy a magyar kutatás a szemle során szinte egyáltalán nem, vagy csak egyoldalúan jut szóhoz. Mindent egybevéve: negatívumaival egyetemben tanulságos áttekintés, amely a magyar szakkutatókat is sok mindenre figyelmeztetheti, de korántsem mindenben igazíthatja útba.

BORZSÁK ISTVÁN

FRANCESCO CALASSO:

**PENSIERI SUL PROBLEMA DELLA „CONTINUITÀ“ CON PARTICOLARE RIGUARDO
ALLA STORIOGRAFIA GIURIDICA ITALIANA**

(Rel. VI. Suppl. 521—545. 1.)

A római birodalom bukása új népek feltűnésével egyidejűleg új államok, mindekelőtt pedig új társadalmi forma kialakulását is jelentette. Egészen természetes, hogy ennek megfelelően új jogrendnek, az új társadalom, a feudalizmus osztályigényeinek megfelelő jogintézményeknek kellett létrejönniök. E szükségzerű és természetes történeti, ez esetben jogtörténeti összefüggés idestova másfél százada foglalkoztatja a polgári történészeket, jogászokat és medievistákat.

F. Calasso, a római egyetem jogtörténet professzora az elbukott Imperiumo egyik legnagyobb világtörténeti alkotásának, a római jognak koraközépkori sorsával foglalkozik. Előadása elvi, fogalmakat tisztázó.

A barbárok győzelme után elpusztult-e, nyom nélkül eltűnt-e minden, ami római? Ez volt a nagy kérdés, amely a koraközépkor mult századeleji kutatóit foglalkoztatta. Guizot válasza súlyos vád volt a germán hódítókkal szemben. A birodalom bukása, a germán törzsek hódító hadjáratai, de államalapításai is, a rómaiság végzetes katasztrófáját jelentik: pusztulását mindannak, ami a birodalom alá tartozó Európát a barbár áradattól, a „gentes” formátlan és kaotikus életétől megkülönböztette. A germánok megölték Rómát és vele az igazi, a művelt és rendezett élet szállt sirba. Nem nehéz ebben a vádsorozatban a humanisták „*media aetas*” elleni kifakadásainak visszhangját meghallani. De nem nehéz az sem, hogy e vádak megfogalmazása mögött a francia Guizot németellenességét is megérezzük.

A német tudomány választát Savigny, a nagy római jogász adta meg. Szerinte a dolog éppen nem így áll. A germánok megdöntötték a birodalmat, de azt lényeges intézményeiben nem semmisítették meg. Voltaképpen a „translatio imperii” középkori gondolatát igyekezett igazolni a modern tudomány eszközeivel. Elmélete szerint tehát a római jog sem pusztulhatott el minden nyom nélkül, hanem a „szent birodalom” által megszervezett „germán-keresztény” Európában élt tovább. A római jog sorsa a germán törzsek országában tehát nem a pusztulás, hanem a továbbélés, Calasso nyelvén „sopravivenza”.

Savigny nézeteit, bár hosszú időközön át a német jogtörténet hivatalos állásfoglalásává lettek, nem kísérte osztatlan helyeslés. Az oxfordi Vinogradoff a Savigny-centenárium körüli években több tanulmányban támadta a német felfogást, melyet úgy jellemzett, mint a test halála után továbbélő léleknek a vizsgálatát. Savigny nagyon is testetlenül, a konkrét valóságtól és annak életszerűségeitől elvonatkoztatva vizsgálta a római jog sorsát, a test, a birodalom pusztulása után.

Pedig Savigny elméletének akadtak modern támogatói is. A. Dopsch, az ismert bécsi gazdaságtörténész a római jog továbbélés-konstrukciójánál többet merészelt, és a történelem különböző területein a megszakítatlan folytonosságot, a kontinuitást hirdette. Dopsch felfogása nálunk nagyon is közismert ahhoz, hogy most részletesen ismerjünk, mint azt Calasso olasz hallgatóira való tekintettel tette. Ezt a kontinuitás-elméletet a marxista kritikák mellett polgári bírálatok is érték, és Calasso előadása lényegében ezek közé tartozik. Fejtegetéseiben igen lényeges mozzanat az a megállapítás, hogy Savignyt elmélete kidolgozásában nem annyira a tények, mint inkább az a törekvés vezette, hogy a germányságot, a Rómát megdöntő longobardokat, gótokat, vandálokat és vizigótokat, és főként a frankokat meg burgundokat a barbárság vádjá alól véglegesen tisztázza. Ez a törekvés vezette a Leges Romanae Barbarorum túlértékeléséhez is.

Savigny és német iskolája már a kérdés felállításában túlságosan és tudatosan egyszerűsített. Nem vette figyelembe, hogy a koraközépkorban a gazdátlanul maradt terepen hárman küzdöttek egymással: rómaiság, germányság és kereszténység. Voltaképpen egyik sem tudott maradéktalanul győzni. De voltak korok, amikor az egyik vagy másik túlsúlyba került, s túlsúlyba kerülhetett a római, a germán vagy az egyházi jog is. A századforduló neves firenzei jogtörténésze, F. Schupfer elsőnek a germán jog győzelmét állapítja meg, éspedig a koraközépkor századaiban. Ezért beszél germán korról, azaz a germán jog korszakáról, mely lassan bontakozott ki a római-germán párviadal után Európára zúdult „káoszról”.

Schupfer nézete szembezőköen szellemtörténeti. De ez — az előzmények ismeretében — valóban nem csodálatos. Pertile száraz pozitívizmusának visszahatása volt ez. Pertiléné, akinek művére Calasso Croce Rankeról mondott szavait alkalmazza: „storia senza idee”. Nino Tamassia nagy műve, „L'elemento latino nella vita del diritto italiano” (Padova, 1907) a kutatást realisabb irányba terelte. A római jog sorsát nem az eszmék, hanem az e jog szerint élő nép élete alakulásain keresztül vizsgálta. A nép, Itália és a romanizált Gallia meg Hispania népe megőrizte nyelvét és népiségét a germán hódítás századaiban is. Nem őrizhette-e meg jogi berendezéseit is? Ez is kontinuitás, de más, mint Dopsché. Nem a hódítók, hanem a meghódítottak őrzik a folytonosságot. Őrzik nyelvükben és népi mivoltukban, s a germán „káosz” sötéttségében a „Iucerna iuris” pislákoló fényét valójában ők gondolják.

Tamassia tézise csábítóan valószínű, de amit az utódok hasznosítottak belőle, nem a némileg romantikus pátoszú helyzetkép, hanem a kutatás iránya. S az irány betartása módszert is jelent.

A. Besta és Solmi új módszerekkel új eredményeket értek el, és — úgy látszik — ennek az olasz értelmezésű kontinuitásnak minden lényeges problémáját tisztázták. Nem a római jog egésze élte túl a birodalom bukását, s a római jog megmentői legkevésbé sem lehettek a germánok. Ez már magában véve is nehezen elfogadható felfogás. Gondoljunk csak arra, hogy hányszor találkozunk a koraközépkor „*professio iuris*”-aiban, a „*lege vivit Salega*” meg más hasonló kifejezésekkel. De másrészt meg az „*ecclesia vivit lege Romana*” adagium értelmével is tisztában kell lennünk. A római jog tételes formában nem élt tovább a kora középkorban. Nem is élhetett, mert a társadalom és az állam, melynek életét lényegesen irányította, helyesebben rendezte — nem volt többé. De megvolt a nép, mely egyszerűbb életviszonyainak rendezésére a „*Lex Romana*” egyes elemeit felhasználta. Ezekből a nem bonyolult jogi elemekből állt azután össze a „*Ius vulgare Romanum*”, a nép római joga (*Besta: La persistenza del diritto vulgare nel medio evo*). Calasso e népi római jognak jelentőségét nem becsüli túl.

Hajlandó csupán a természetes jogérzék alkotását, valamiféle, a tételes joggal átitatott „*ius gentium*”-ot látni benne. De Solmi igazát sem vonja kétségbe, ki a középkor második felének olasz kommunális jogát eredzeti innét (*Solmi: Le associazioni in Italia avanti le origini del Comune. Modena, 1898*).

Calasso — mindent összevéve — ezt a kontinuitást hajlandó elfogadni, de a „túlélés” vagy „továbbélés” német jogtörténeti koncepcióját egyszer s mindenkorra törlendőnek tartja.

MEZEY LÁSZLÓ

A. STEINWENTNER:

DAS FORTLEBEN DER RÖMISCHEN INSTITUTIONEN IM MITTELALTER

(Rel. VI. Suppl. 547—559. 1.)

A gráci Steinwentner előadásában a római institúciók, jogi intézmények továbbélésének problémájával, illetőleg a probléma megoldásának módszerbeli kérdéseivel foglalkozik. A módszer megállapításának első és igen lényeges mozzanata általában a probléma alkotó fogalmak tisztázása. Steinwentner az *institutio*, a *rómaiság* és a *továbbélés* fogalmainak pontos tartalmát igyekszik megállapítani.

Institutio-n szigorúan elhatárolva csak a jogintézményeket érti, mégpedig nem csupán azokat, amelyek a társadalom életének — különféle apparátusok útján történő — megszervezésével vannak kapcsolatban, hanem olyan jogi normák csoportosításait is, amelyek nélkül egy társadalmi vagy gazdasági történelmi folyamat szabályozása, azaz egy állam vagy társadalom létele elképzelhetetlen.

Természetesen az institúciók közül nem egy olyan, amely a középkor germán királyságaiban a legkülönbözőbb vonatkozásokban feltűnik, valójában nem a tételes jogból vezethető le. Azaz egy-egy ilyen jogintézmény megjelenése különféle korokban és különféle helyen nem a római jog ismeretét és használatát bizonyítja, hanem csak a gazdasági és társadalmi, művelődési és vallási körülmények azonosságát, amelyek között azonos vagy hasonló jogi aktusok azonos hatással jönnek létre. Steinwentner ilyen vonatkozásban hivatkozik a stipulációnak, a verbalis és literalis contractusnak, vagy egy kolostor-alapításnak, oblatiónak azonos vagy hasonló jogi formulák közt megtörténetére. Másik példaként említi, hogy tisztán terminológiai rokonság még nem bizonyíték történeti összefüggésre, az institúciók továbbélésére. Így a római precarium és a koraközépkori precaria a hangzásbeli közeli kapcsolaton túl csak igen halvány tartalmi analógiát mutat.

Nem kevésbé kell ügyelni arra, hogy a római jog formális érvényének, ami a római jogi és törvényszövegek, főképp pedig a Codex másolásában megmutatkozik, túlságos jelentőséget tulajdonítani nem szabad. Megállapítható ugyanis, hogy a Lex Romana Burgundionum és barbár római törvény-társainak római joganyaga nem a Justinianus-féle kodifikációból vált ismertté, hanem a római vulgáris jogból. A középkor első századaiban a klasszikus Digesták a római jogi iskolákon kívül rendszeresen soha, és alkalomszerűen is csak igen ritkán nyerhettek alkalmazást.

A másik tisztázandó fogalom a *római institúciók rómaiságának* kérdése. Véleménye szerint a jogra vonatkozólag a „római” jelző nem lehet azonos a „latin”-nal. Ez azt jelenti, hogy a római jogintézmények vizsgálata nem szorítkozhat kizárólag a latin Nyugatra. A római jog például Egyiptomban még az arab hódítás első évszázadaiban is érvényben maradt egyes lényeges, természetesen nem közjogi elemeiben, mint a meghódított romanizált vagy hellenizált koptoknak és a hellén kolóniáknak külön joga. Ugyanígy kétségtelen, hogy a többi keleti provinciában is a római jog helyi sajátosságokkal bővülve, vagy azok által szűkítve, hosszú ideig meg tudta őrizni érvényét bizánci és barbár uralom alatt egyaránt. Steinwentner felhívja egyébként a figyelmet arra is, hogy a iustinianusi jog is voltaképpen a klasszikus római jognak keleti köntösbe öltöztetése. Ez a nézet, mely különben nem kizárólagosan az övé, sok tekintetben problematikusnak látszik.

Az eddig elmondottak a római birodalmi jogra vonatkoznak általában, azaz a birodalom egész területén — bizonyos módosításokkal — érvényben volt jogi intézményekre. Ezek mellett azonban figyelembe kell venni az egyes provinciák sajátos népi jogát, különösen a Nyugaton a vulgáris római jog történetének adatait is. Ugyancsak ide sorozható az egyház szerepe a római jog megőrzésében és átörökítésében.